

Allsherjar- og menntamálanefnd
Nefndasvið Alþingis
Austurstræti 8-10
150 Reykjavík

Reykjavík, 22. október 2019

Efni: umsögn um frumvarp til laga um heimild til að greiða bætur vegna dóms Hæstaréttar í máli nr. 521/2017, 183. mál

Vísad er til erindis nefndasviðs Alþingis, dagsett 11. október 2019, þar sem veitt var tækifæri til umsagnar um frumvarp til laga um heimild til að greiða bætur vegna dóms Hæstaréttar í máli nr. 521/2017, 183. mál. Til mín hafa leitað lögerfingjar Tryggva Rúnars Leifssonar og falið mér að veita umsögn um nefnt lagafrumvarp.

Almennt

Í greinargerð með frumvarpinu er farið vítt og breitt yfir atvik sem og bótagrundvöll og fjárhæð bóta. Þar er margt ágætt sem kemur fram en ljóst að þar er ranglega horft til einstakrar dómaframkvæmdar héraðsdómstóls (einn dóm) og mögulega látið að því líða að hann geti haft sambærilegt vægi og dómur æðri dómstóla, sem bæði eru nær í tíma og falla betur að atvikum máls. Rétt er í þessu samhengi að áréttta og fara yfir þau lagaatriði sem máli skipta við ákvörðun bóta í málum sem þessum.

Málsatvik

Með dómi Hæstaréttar Íslands í máli nr. 521/2017 var Tryggvi Rúnar Leifsson sýknaður af 1. lið I. kafla ákæru 8. desember 1976 um brot gegn 211. gr. almennra hegningarlaga nr. 19/1940, með því að hafa aðfaranótt sunnudagsins 27. janúar 1974 í félagi ráðist á Guðmund Einarsson í kjallaraíbúð að Hamarsbraut 11, Hafnarfirði og misþyrmt honum svo, að hann hlaut bana af, og komið líki hans fyrir í ókunnum stað, en háttsemin var heimfærð undir 218. gr. og 215. gr. almennra hegningarlaga með dómi Hæstaréttar 22. febrúar 1980 í máli nr. 214/1978. Aður hafði Tryggi verið sakfelldur fyrir sama ákæruefni í með dómi Hæstaréttar 22. febrúar 1980 í máli nr. 214/1978 og dæmdur í 13 ára fangelsi.

Ljóst er að Tryggvi hefur fengið úrlausn Hæstaréttar Íslands um að hann hafi saklaus afplánað refsisdóm í fangelsi. Hann hefur með öðrum orðum fengið þá viðurkenningu með dómi að sú réttarvernd sem ákvæðum íslenskra laga er ætlað að tryggja um að einstaklingar séu ekki dæmdir sekir um afbrot án þess að lögfull sönnun hafi tekist um sekt þeirra, og birtist m.a. í ákvæðum 2. mgr. 70. gr. stjórnarskrár og 2. mgr. 6. gr. Mannréttindasáttmála Evrópu, hafi algerlega brugðist í máli hans. Þá liggja einnig fyrir skýrslur og niðurstada Endurupptökunefndar í máli nr. 6/2015 þar rakið er það harðræði og vanvirðandi meðferð sem að Tryggvi mátti sæta við meðferð málsins. Er ljóst að Tryggvi sætti þar pyntingum og öðrum ólögætum valdbeitingaradferðum sem höfðu þann tilgang að þvinga fram játningu hans og hafa af honum mannlega reisn.

Það er staðreynd að Tryggvi Rúnar Leifsson sat saklaus í fangelsi vegna hinnar röngu sakfellingar og afplánaði að fullu refsingu sína. Þá sat hann að ósekju í gæsluvarðhaldi og stóran hluta þess í einangrun við ómannúðlegar aðstæður. Þá sætti Tryggvi pyntingum, vanvirðandi meðferð og misbeitingu vegna hins svokallaða Guðmundar- og Geirfinnsmáls auk þess sem að hann mátti þola algeran ærumissi og þungbærar kvalir vegna málsins alla sína daga en Tryggvi lést 1. maí 2009. Lögerfingjar hans hafa falið undirrituðum lögmanni að sækja bótarétt Tryggva en mál Tryggva var endurupptekið að beiðni þeirra sbr. lög nr. 134/2014. Í þeim tilgangi að innheimta þessa kröfu hefur dánarbú Tryggva verið opnað á grundvelli 2. mgr. 95. gr. laga nr. 20/1991 og er því í stakk búið til að sækja kröfur hans m.a. með aðild að dómsmáli. Var það nauðsynlegt enda um tíma fyrirsjáanlegt að íslenska ríkið hafnaði allri bótaskyldu í málinu og hafði slitið öllum sátttaumleitunum.

MAGNA

Bótagrundvöllur

Meðferð umrædds máls, hvort sem er hjá lögreglu, ákærvaldi eða dómstólum á sér enga hliðstæðu í íslenskum rétti. Engin lögákveðin regla gildir um greiðslu bóta við þessar aðstæður þar sem löggjafinn hefur eftirlátið dómstólum að ákveða til hvaða fjárhæða og sjónarmiða skuli litið við slíkt uppgjör. Hefur framkvæmdarvaldið svo gert upp mál með hliðsjón af fordæmisgefandi dómum Hæstaréttar en flest slík mál eru leyst með sátt og án aðkomu dómstóla. Fordæmisgefandi dómar eru nokkuð skýrir og við útreikning bóta í þessum málum verður að horfa til þeirra sjónarmiða sem dómstólar gera almennt við meðferð mála sem þessara. Viðmið í dómaframkvæmd í þessum málaflokki eru þekkt og að mestu horft til hlutlægra mælikvarða. Ljóst er hins vegar að við útreikning bóta hefur mál þetta sérstöðu af tvennum ástæðum. Í fyrsta lagi þá hafa einstaklingar aldrei áður aflánað saklausir jafn langa dóma og sakborningar í máli þessu. Í öðru lagi þá hafa aldrei áður komið í ljós og verið viðurkennd jafn gróf brot gegn sakborningum og í máli þessu. Af því leiði að bætur í máli þessu verða óhjákvæmilega hærri en í þeim málum sem hingað til hafa verið tekin til meðferðar.

Í 67. gr. stjórnarskrárinnar er fjallað um rétt borgara til verndar fyrir frelsissviptingum og við framkvæmd þeirra. Í 1. - 4. mgr. er vikið að efnislegum atríðum sem þetta varða. Síðan er í 5. mgr. kveðið svo á, að maður skuli eiga rétt til skadabóta hafi hann verið sviptur frelsi að ósekju. Með orðalagi ákvæðisins er ætlunin að mönnum verði tryggður bótaréttur ef þeim hefur verið gert að sæta frelsissviptingu án þess að hafa til þess unnið. Þessi sama regla birtist í 246. gr. laga um meðferð sakamála nr. 88/2008, auk 5. mgr. 5. gr. Mannréttindasáttmála Evrópu, 3. gr., 7. samningsviðauka Mannréttindasáttmála Evrópu og 14. gr. Alþjóðasamnings um borgaraleg og stjórn málaaleg réttindi, en sáttmálar þessir hafa lagagildi á Íslandi.

Við skýringu 67. gr. stjórnarskrár verður að hafa í huga, að það úrræði að handtaka menn og loka þá inni, felur í sér afar íþyngjandi skerðingu á frelsi þeirra. Heimild til þessa án þess að staðreynt hafi verið, hvort þeir hafi unnið til frelsisskerðingar, helgast fyrst og fremst af hagsmunum þjóðfélagsins af því að upplýsa afbrot í því skyni að geta beitt refsingum lögum samkvæmt. Standa rök til þess að sá maður, sem þurft hefur að sæta sviptingu á frelsi sínu í þágu slíkra almannahagsmuna, geti átt rétt á bótum frá ríkinu ef niðurstaðan verður sú, að rannsókn máls leiði ekki til málsóknar gegn honum eða hann verður fyrir dómi sýknaður af sakargiftum á þeim grundvelli að sök hans hafi ekki sannast. Þannig er ljóst að þeir sem sæta þurfa frelsisskerðingu, án þess að hafa sannanlega til frelsisskerðingar unnið, njóta bótaréttar, nema eitthvað sérstakt komi til sem skerði eða felli hann niður. Ekkert slíkt á við í máli þessu. Þessi stjórnarskrárbundni réttur verður auk þess ekki skertur umfram það sem leiðir af texta stjórnarskrárinnar sjálfrar. Hefði það t.d. verið vilji stjórnarskrárgjafans að fella niður slíkan bótarétt við andlát tjónpola hefði stjórnarskrárgjafinn sjálfur þurft að taka afdráttarlausu afstöðu í þá veru. Svo er ekki. Er því ljóst að Tryggvi nýtur verndar ákvæðisins og umræddur réttur hans er fyrir hendi enda stofnaðist til hans þegar hin eignlega bótaskylda háttsemi átti sér stað.

Um er að ræða lögbundna hlutlæga bótaábyrgð íslenska ríkisins og vísast þar jafnframt til dómafordæma. Slík hlutlæg bótaábyrgðarregla var til staðar í lögum á þeim tíma sem hin ólögmæta háttsemi á sér stað og er enn í núgildandi lögum auk þess sem leiða má hana af sakarreglunni og vinnuveitendaábyrgð íslenska ríkisins. Ekkert er til staðar í málinu sem með nokkru móti mælir gegn þeirri bótaábyrgð, hvorki í heild eða að hluta. Hvað önnur sjónarmið og varnir sem íslenska ríkið gæti fræðilega haldið fram, þá er ljóst að fallið hefur verið frá þeim enda voru þær bersýnilega fráleitar.

Útreikningur kröfunnar.

Tryggvi Rúnar var ranglega sviptur frelsi sínu í 2193 daga. Hann var handtekinn 23. desember 1975 og var sleppt úr fangelsi 24. desember 1981. Þann tíma sat hann í gæsluvarðahaldi, mest í Síðumúlafangelsi, í 1522 daga og af því 655 daga í einangrun. Afplánun hans hófst 22. febrúar 1980 og á aðfangadag 1981 þegar honum var veitt reynslulausn með þeim takmörkunum sem því fylgja.

MAGNA

Í dómaframkvæmd má sjá að við ákvörðun miskabóta vegna afplánunar í fangelsi að ósekju er að jafnaði reynt að leggja almenn og hlutlæg sjónarmið til grundvallar. Þar hefur hryggjarstykkið í útreikningi slíkra bóta verið ákveðin fjárhæð sem margfölduð er með fjölda daga sem að einstaklingur hefur ranglega verið frelsissviptur. Þessi fjárhæð tekur svo mið af ákveðnum sjónarmiðum, ýmist til hækkunar eða lækkunar, eftir atvikum hverju sinni. Við þetta er svo bætt miskabótum fyrir upphaf frelsissviptingarinnar eina og sér, t.d. vegna rangrar sakfellingar.

Þau sjónarmið sem haft geta áhrif á bótafjárhæðina og nefnd hafa verið í dómaframkvæmd eru t.d. líkamlegar og andlegar raunir viðkomandi, áfellisdómur fyrir persónu þeirra, þjáningar, mannorðsmisur, óvæginn opinber umræða, aðstæður í afplánun, tegund afbrots sem ranglega er sakfelld fyrir, tegund afplánunar (gæsluvarðhald, einangrun, almenn afplánun, reynslulausn o.frv.), önnur frelsisskerðing t.d. á ferðafrelsi, getsakir sem einstaklingur má búa við og aldur sakborninga. Um þetta er til skýr dómaframkvæmd Hæstaréttar Íslands og Landsréttar. Sú dómaframkvæmd er auk þess sérstaklega tæk með hliðsjón af því að sumir þessara dóma falla fullkomlega að atvikum þessa máls en aðrir eru tækir til skoðunar sökum þess hvað þeir eru nærri í tíma. Andspænis þeirri dómaframkvæmd æðri dómstóla hafa einstaka dómur héraðsdómstólanna auðvitað enga þýðingu. Tilvísanir til þeirra eru því fráleitir og þjóna þeim eina tilgangi að tala niður mögulega bótarétt tjónþola á haldlausum grunni.

Við útreikninga bóta ber samkvæmt lögmatís- og réttmatísreglu að horfa til laga og lögmatra sjónarmiða. Í því fellst augljóslega að leggja verður til grundvallar þau sjónarmið sem gilda um uppgjörið en ekki að búa tjónþolum annan og verri rétt en af þeim leiðir.

Bótaréttur dánarbús og erfingja

Krafan um bætur í máli þessu er eign tjónþolans og erfist við andlát hans. Krafa nýtur verndar sem önnur eignarréttindi og það þyrftu að koma til sérlög ef til stæði að fella þann bótarétt niður en slík lög gætu aldrei haft afturvirk áhrif. Skemmst er frá því að segja að engin lög fella niður eða skerða þann bótarétt sem málið tekur til við andlát tjónþola. Af þeim sökum á dánarbú viðkomandi þennan rétt og þá erfingjar hans.

Nauðsyn frumvarpsins

Það liggur fyrir að bótamál vegna ólögmatrar frelsissviptingar og brota á lögum um meðferð sakamála eru almennt leyst utan réttar og án sértækrar lagasetningar. Sjaldan koma dómstólar þar að enda er bótarétturinn hlutlægur og bótafjárhæðir þekktar stærðir. Frumvarp það sem um ræðir er engu að síður nauðsynlegt eða í það minnsta edlilegt skref, af eftirfarandi ástæðum.

Í fyrsta lagi þarf afstöðu löggjafans til þess að ráðherra taki að sér það verkefni sem um ræðir en lögum samkvæmt er það að öðrum kosti á hendi ríkislögmans. Atvik síðustu mánaða hafa sýnt að meðferð setts ríkislögmans á málinu hefur stórlega mislukkast og því rétt að ráðherra taki við málinu. Það er gert með því að Alþingi samþykkti þá tilhliðrun verkefna sem mælt er fyrir um í 1. gr. frumvarpsins.

Í öðru lagi mælir frumvarpið fyrir um skattalega meðferð bóta og samspil bóta við aðrar greiðslur sem rétt er að mælt sé fyrir um í lögum. Þá er með sama hætti rétt að greiðsla úr ríkissjóði sem þessi fá þinglega meðferð.

Í þriðja lagi er rétt að löggjafinn láti sig málið varða enda liggur fyrir að um er að ræða ein alvarlegustu afglöp íslenska ríkisins sem um getur. Réttarmorð sem gátu ekki átt sér stað nema með því að allar stofnanir íslenska refsivörslukerfisins brygðust hlutverki sínu og skyldum en afleiðingar þess kostuðu þolendur líf þeirra, mannlega reisn og manngildi þeirra.

Í fjórða lagi liggur fyrir að illa hefur gengið að leysa í þessu máli frá því að sýknudómur Hæstaréttar féll fyrir meira en ári síðan. Þannig mistókst algerlega tilraun með svokallaða sáttanefnd og aðkoma setts ríkislögmans hefur ekki verið gagnleg. Til að greiða fyrir þeirri úrlausn er rétt að Alþingi samþykki frumvarp þetta og greiði þar með fyrir því að málið leysist með lögmatum hætti.

MAGNA

Aðfinnslur og athugasemdir

Hvað varðar texta þingskjalsins þá er á það bent að réttast er að kalla dóminn yfir þessu fólki **rangan** og málsmeðferðina **rangláta**. Að kalla dóminn bara ranglátan, eins og í frumvarpinu er gert, felur í sér gengisfellingu þess sem átti sér stað, á ábyrgð íslenska ríkisins. Eins mætti í frumvarpinu gera að umræðuefni **ungan aldur** flestra fyrrum dómpólanna þegar á málinu stóð. Í því samhengi skal þess getið að Tryggvi Rúnar Leifsson gekk stærstan hluta síns lífs með rangan dóm en hann átti alla framtíðina fyrir sér þegar lögreglan flækta hann í málið.

Virðingarfyllst,

Páll Rúnar M. Kristjánsson
Hæstaréttarlögmaður – LL.M